

Heine Andersen: Rationalitet, velfærd og retfærdighed

Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck, København 1988, 188 sider.

Heine Andersen argumenterer for, at begreberne rationalitet, velfærd og retfærdighed er »nøglebegreber« i samfundstænkningen. Bogens formål er at belyse den betydning, de tre begreber har fået i nyere samfundsvidenskabelige teorier, især inden for økonomi og sociologi.

Sigtet er at formidle viden om samfundsvidenskabens grundlagsspørgsmål til en bredere offentlighed for derved at bryde »eksperternes« monopol på anvendelse af samfundsvidenskab. Det er, anfører HA, vigtigt at så mange som muligt kan foretage en selvstændig vurdering af samfundsvidenskabernes anvendelse og deltage i en demokratisk debat herom. Bogen er derfor skrevet for »alle, der er optaget af sådanne grundlæggende spørgsmål og ideer, og ikke specielt for fagfolk«. Det sidste tvivler jeg dog på kan lykkes. Hensigten er prisværdig, men i forhold hertil virker bogen trods alt for forudsætningskrævene og »svær«.

Bogens belysning af de tre begreber falder i fire hoveddele. Først introduceres begreberne i en kortfattet teoriehistorisk oversigt (kap. 1). Formålet er her at kaste lys over begrebernes rødder i klassisk samfundsteori og socialfilosofi, repræsenteret ved forfattere som Hume, Smith, Hobbes, Bentham, Locke Kant, Weber m.fl. Dernæst analyseres specielt begreberne rationalitet og velfærd ud fra et moderne handlingsteoretisk »deltagerperspektiv«, dvs. aktørbaserede teoretiske tilgange, der betragter samfundsforholdene som et produkt af rationelle individers valg og samspillet mellem egennyttigt handlende individer (kap. 2-3). Neo-klassisk økonomi, præferencebegrebet, social choice og spilteorien (»fangens dilemma«) er her i fokus.

Det konkluderes at det sociale liv ikke udtømmende kan analyseres på basis af et sådant »metodisk individualistisk« udgangspunkt, og herefter skifter perspektivet til en belysning af begreberne velfærd og retfærdighed ud fra funktionalistiske og marxistiske teorier (kap. 4-5). De har det tilfæl-

les, at de i modsætning til de handlingsorienterede teorier anlægger et »beskuende« syn på de sociale forhold, idet de betragter samfundet som en helhed, der på den ene eller anden måde antages styret af en overindividuel fornuft, der sætter sig igennem uafhængigt af de handlingsorienteringer, der kan tillægges individerne. Velfærdsbegrebet belyses i denne sammenhæng ud fra forfattere som Durkheim, Davis og Moore, Cohen og Parsons, mens retfærdighedsbegrebet navnlig behandles ud fra forfattere som Marx, Cohen, Roemer og Rawls. Bogen afsluttes med et kapitel, der helt er helliget Habermas' forfatterskab (kap. 6). Han betragtes som en moderne teoretiker, der med det komplementære begrebssæt system- og livsverden har formået at danne en syntese mellem aktør- og systemteorien.

Jeg har bestemt læst bogen med udbytte. Den rummer en række fine teoretiske iagttagelse og sammenkædninger. Af særlig kvalitet er dens overbevisende argumentation for de stærke og svage sider ved henholdsvis det handlingsteoretiske og det systemteoretiske perspektiv.

Det lykkes også at give en klar pædagogisk fremstilling af de mange betydningsfacetter, de tre nøglebegreber har fået i moderne samfundsteori. Det gælder specielt velfærds- og retfærdighedsbegrebet. Derimod synes jeg at rationalitetsbegrebet forbliver lidt dunkelt behandlet. Det bruges i mange skiftende betydninger (ex. målrational, videnskabeligt rationel, funktionsrationel etc.) uden at de mellemliggende betydningsændringer bliver helt klargjort. Her burde der nok have været gjort mere ud af Webers arbejder, hvor rationalitet er bestemt som et helt igennem relationelt begreb.

Bedre bliver det ikke af en noget uheldig præsentation af begrebet i indledningen, hvor det siges at rationalitet bogstaveligt betyder noget i retning af »ved hjælp af tankevirksomhed« (s.9). To sider længere fremme siges det så, at en af de ting økonomer »lærer, er, hvad det vil sige at tænke rationelt« (s.11). Allerede her er der tydeligt sket en implicit betydningsændring, da det jo ikke giver mening at sige, at økonomer lærer at tænke »ved hjælp af tankevirksomhed«. Hvis man ikke i forvejen kender noget til rationalitetsbegrebets for-

skellige anvendelsesmåder i samfundsvidenskabene, tror jeg at man (dvs. den »læge« læser, HA også henvender sig til) let kan blive forvirret og stå af. Men for den, der godt ved hvad der menes, gør det nok ikke så meget.

Når HA i bogens indledning giver læseren det indtryk, at formålet er at belyse de tre »nøglebegrebs« betydning, så formulerer han sig på en vis måde for beskedent i forhold til, hvad han faktisk gør. Når man først har overvundet den lidt springende indledning, viser det sig efterhånden (og for mig særligt klart s.90 og igen s.153 ff) at bogens titel er noget misvisende, og at den i virkeligheden behandler to tematisk formulerede problemer, der giver større indre sammenhæng end man på forhånd forventer af indledningen. Det ene gennemgående tema er det klassisk metodologiske struktur-aktør problem (eller »tilskuer-deltager« problemet). Det andet er det klassisk sociologiske tema, som Ferdinand Tönnies første gang rejste i 1887 med bogen »Gemeinschaft und Gesellschaft«, eller i HA's terminologi »fællesskab« contra »selskab«.

Selvom de to temaer flettes ind i hinanden på en ikke helt overskuelig måde, er det her bogen efter min mening virker mest interessant og perspektivrig. HA håndterer disse to klassiske problemfelter med stor viden – men også lidt som katten om den varme grød. De burde have været mere klart pointeret som de bærende problemstillinger i indledningen, ligesom man savner et afslutningskapitel med et forsøg på eksplicit vurdering af Habermas' bidrag til løsning af disse »den store sociologi«s problemer.

Tage Bild, lektor, mag.scient.soc.
Institut for Samfundsfag og Forvaltning, Københavns Universitet.

Yvonne Due Billing/Mats Alvesson: Køn, Ledelse, Organisation.

Jurist- og Økonomforbundets Forlag. København 1989. 240 sider.

Det er velkendt, at der findes meget få kvindelige ledere, jo længere man kommer op i organisatio-

nernes hierakier. Er det udtryk for, at pigeopdragelsen gør det vanskeligt for kvinder at påtage sig og udføre en lederrolle? Vælger kvinder de forkerte uddannelser i voksenlivet? Er kvinder i højere grad orienteret mod familielivet, og derfor ikke så motiveret for at gøre karriere? Eller mødes kvinder af nogle fordomme om kvinder som ledere, der gør det mere vanskeligt for en kvinde end for en tilsvarende kvalificeret og motiveret mand at bane sig vej op ad karrierestigen?

Disse spørgsmål er udgangspunktet for det forskningsprojekt, der ligger til grund for bogen »Køn, Ledelse, Organisation«. Bogens forfattere søger at besvare disse spørgsmål dels gennem en gennemgang af den eksisterende forskning, dels ved en empirisk undersøgelse af kvinders karrieremuligheder sammenlignet med mænds på ledelsesniveau i tre danske organisationer.

Efter introduktionen til bogens tema samt en statistisk oversigt over kvinder på arbejdsmarkedet og i lederjobs (kap. 1 og 2) følger en sociologisk, noget indforstået redegørelse for måder at forstå mere almene sociale og psykologiske kønsforskelle på (kap. 3).

Dernæst præsenteres læseren for nogle af de temaer, metoder og forskningsresultater, der har været fremme hovedsagelig i den engelske og nordamerikanske forskning. Det drejer sig bl.a. om sådanne spørgsmål som, om der er forskelle på mandlige og kvindelige ledere, hvad angår ledelsesstil, stress og jobreaktioner samt social baggrund (kap. 4); om der er forskelsbehandling af mænd og kvinder i organisationer, således at kvinder diskrimineres; om kønsstereotyper slår igennem på ledelsesjobs; om kønssammensætningen har nogen betydning for kvinders muligheder for at blive chefer (kap. 5), samt spørgsmål i forbindelse med nogle af de mest almindelige forestillinger og fordomme om kvinder som ledere (kap. 6).

Denne del af bogen giver en god illustration af nogle fremherskende temaer inden for dette forskningsfelt i perioden fra begyndelsen af 1970'erne til midten af 1980'erne. Men man savner en problematisering af betydningen af denne tidsmæssige spændvidde samt af det forhold, at den

overvejende del af resultaterne stammer fra en ikke-skandinavisk kulturkreds, hvor familie- og kønsrolleforhold samt virksomhedsforholdene formodentlig er noget forskellige fra danske forhold i dag.

Som idégrundlag giver litteraturgennemgang ikke desto mindre en god forskningsmæssig tilgang til den efterfølgende empiriske undersøgelse af kønets betydning på lederniveau i de 3 udvalgte organisationer: Socialstyrelsen, SAS og Udenrigsministeriet.

Disse 3 organisationer er valgt, fordi de repræsenterer henholdsvis offentlig og privat organisation, højstatus og lavstatus arbejdssteder og organisationer med lav og høj kvindeandel. I hver af organisationerne beskrives og tolkes en række organisations- og kønsspecifikke forhold. Der er især organisationsforhold, der fremmer respektive vanskeliggør mulighederne for, at kvinder kan gøre karriere, få ledende stillinger og fungere i disse, der har forfatternes interesse. Undersøgelsen er af eksplorativ og hypotesegenererende karakter, og der indsamles informationer ved hjælp af semi-strukturerede kvalitative enkelt-interviews suppleret med enkelt deltagerobservationer.

Undersøgelsen viser, at til trods for, at den samfundsmæssige udvikling går i retning af, at kvinders positioner flyttes frem på arbejdsmarkedet, og der sker en forøgelse af antallet af kvinder i chefstillinger, så slår denne udvikling igennem på forskellig måde i de tre organisationer. I Socialstyrelsen er kønsforskelle så godt som ophævet, i modsætning til Udenrigsministeriet, hvor der stadig findes et traditionelt og gammeldags køns-mønster. SAS indtager en mellemposition med på den ene side traditionel kønsarbejdsdeling, og på den anden side en ledelsesideologi, der fremhæver kvindelige egenskaber. Der er således forskelle i ligestillingen i de tre organisationer, og disse forskelle kan i en vis udstrækning tilskrives andre organisationsmæssige forskelle så som organisationsform, kønssammensætning, kønsarbejdsdeling, arbejdsområdets karakter og forskelle i signifikante aktørers forestillingsramme.

Som helhed betragtet giver dette forskningsprojekt et spændende nyt og mere nuanceret billede

af forholdet mellem køn og ledelse, end den hidtidige, ofte meget socialiserings- og bevidsthedsfokuserende forskning har givet. Det lykkes forfatterne at sandsynliggøre, at variationer på det organisatoriske plan inden for forskellige arbejdsområder og organisationer spiller en afgørende rolle for den kønsmæssige ligestilling i organisationer, og at kønnets i sig selv ikke er bestemmende for, hvilke positioner folk besidder eller hvilke opgaver, de varetager. Ved således at vise betydningen af organisationsspecifikke strukturelle forhold bryder undersøgelsen med den dominerende, almengørende opfattelse af forholdet mellem køn og ledelse i den feministiske litteratur og må karakteriseres som nyskabende.

Bogens enkelte afsnit kan læses hver for sig og henvender sig både til den forskningsinteresserede som til den handlingsorienterede. Den giver ingen anvisning på, hvorledes andelen af kvinder i ledelse kan øges, men dens beskrivelse af strukturerne og mekanismerne i de tre organisationer giver en god indsigt i forhold, der henholdsvis hæmmer og fremmer kvinders muligheder og peger dermed på muligheden for inden for visse rammer at håndtere de ydre forhindringer.

Der er tale om en spændende forskningsrapport, der også er relevant for en bredere kreds af folk inden for arbejdslivets organisationer. Det er derfor en skam, at den sproglige fremstilling er af meget varierende kvalitet og visse steder nærmer sig det uforståelige.

Kirsten Thomsen, lektor, mag.scient.soc.,
Institut for Samfundsfag og Forvaltning, Københavns Universitet.

Henning Christophersen: Tanker om Danmark i det nye Europa

Børsens Forlag, København 1989. 174 sider, kr. 366,-

Henning Christophersens »Tanker« er interessant og stimulerende læsning. Godt han ikke faldt for sin umiddelbare indskydelse og droppede projektet under indtryk af de store omvæltninger i Østeuropa. Han advarer i forordet læseren mod

at forvente konkrete råd og anvisninger på døgnaktuelle problemer. Nej, bogen er principiel, og den er fabulerende og visionær; den handler om generel strategi, om hvilke grundlæggende holdninger vi skal fremme, hvilke principper skal vi anvende i vor økonomi og i den offentlige sektor, og om hvilke mål vi generelt skal forfølge under vort politiske samarbejde med de andre europæiske lande og med verden i det hele taget. Bogen er essayistisk skrevet, og spændende som sagt, fordi den jo når at tage højde for nogle af de problemer som det nye Østeuropa rejser, og så naturligvis fordi forfatteren er den han er, budgetkommissionær i EF; det er et *vue* fra toppen, vi får. Bogens hovedbudskab er, at vi – danskerne – skal åbne os over for verden, og mere specielt over for EF. I gerning, vel at mærke!

Forfatteren har ellers barske ord om os. Han er bekymret, dels fordi han nu ser ting og sager i et andet, større og skarpere perspektiv, og dels fordi han fra sin høje udkigspost kan se hvordan de andre europæiske lande flittigt og dygtigt forbereder sig på at tage afsked med arven fra det nittende og tyvende århundrede, med blikket rettet mod: »en ny og ganske anderledes tid«. Der er strukturelle skavanker ved det danske samfund, og vi hinker på mange måder lidt bagefter de andre.

Danskerne lider af to svagheder, for det første mangel på selvtillid, og for det andet overdreven beskedenhed (dog med islæt af »storhedsvanvid«). Vi spørger om vi nu også er gode nok i forhold til andre, morer de andre sig mon ikke lidt over os, kan vi mon klare os i konkurrencen med de andre? Det er spørgsmål danskere i udlandet stiller andre danskere. Udlændinge ville forbløffes, siger forfatteren, holdningen ville i den grad være i modstrid med det almindelige billede af danskere man faktisk har udenlands. Som nation og stat er vi mere undseelige, underdanige og selvudslettende end andre nationer, i EF-sammenhænge har vi i årenes løb gået rundt »skiftevis med hovedet under armen og højt hævet langt over skyernes kant«, og sammenlignet med os, optræder de andre nordiske lande med »en ganske imponerende selvbevidsthed«, endda de ikke er med eller kun delvis med i det vesteuropæiske fællesskab. Det med »hovedet over skyernes kant« går på vor nationalkarakters besynderlige (med

»uvenlige personer« som kilde) »blanding af mindreværds komplekser og storhedsvanvid«, og, siger forfatteren, »i ganske afgørende forhandlingssammenhænge har vi foretrukket at glemme substansproblemer for at forsvare formelle standpunkter«.

I kapitlet om »Demokratiets vilkår« fremsætter forfatteren interessante tanker om nationalstatens rolle. Den mindskes på to måder. Vi – Danmark og Europa – befinder os i en politisk decentraliseringsproces; det gælder sågar hidtil så centralistiske lande som Frankrig og Spanien. Og der kan ikke, mener forfatteren, være tvivl om det videre forløb: »I løbet af de næste årtier vil meget af hvad de europæiske staters nationale parlamenter og deres regering hidtil har taget stilling til, blive overladt til regionale regeringer, amtsråd og kommunalbestyrelser«. Forfatteren understreger, at denne udvikling er positiv under én forudsætning: de lokale beslutninger skal være »uigenkaldelige«, så er der nemlig tale om »ægte« centralisering, ægte centralisering i modsætning til »administrative bekvemmelighedsløsninger«. En parallel udviklingslinje er nationalstatens afgivelse af kompetence til europæiske institutioner; det gælder på områder som skattepolitik (dele af denne), miljø, valuta, energi, erhvervslovgivning, tekniske standarder og normer, fiskekvoter og meget, meget andet. Generelt er det »nationalstatens aftagende rolle«, vi bivåner.

Forfatteren giver bevidst et ret så jordnært billede af det Europa der nu er på vej, med det indre marked og med den sandsynlige, etapevise gennemførelse af en økonomisk og monetær union. Med den helt frie kapitalbevægelse vil kreditpolitiske restriktioner fra 1/7 d.å. (dvs. 1990) i realiteten være en umulighed, og det vil f.eks. ikke længere have noget formål at lave »udlånslofter«, »deponeringsordninger«, eller »kvotaordninger« af den ene eller den anden art med f.eks. løbetidsbegrænsninger. Og gennemførelsen af den første fase af den økonomiske og monetære union vil i realiteten betyde at valuta- og pengepolitik bliver identisk med rentepolitik; og fidusen med at lade sedelpressen rulle vil være *yt* i det nye Europa. Det samme gælder i øvrigt »afgiftspakker«, »beskæftigelsesplaner«, og andre »interventionistiske påfund«. Og »med etableringen af det indre

marked er de åbenlyse såvel som de mere skjulte former for beskyttelsespolitik ved at nå til vejs ende«. Forfatteren mener, at den økonomiske og monetære union kommer mir nix dir nix, graden af økonomisk integration er allerede så fremskreden, at det ikke tjener noget formål at drøfte om vi skal have den; det vi kan snakke om er hvilken konkret form den skal have. Forfatteren illustrerer den faktiske integration med et eksempel fra pengepolitikken. Den tyske forbundsbank vedtog i juni 1989 at forhøje renten med en halv procent. Først traf Danmark og dernæst Belgien, Holland og Østrig beslutning om at følge trop. Og dagene efter faldt pundet over for DM'en: »Den nok så værdsatte pengepolitiske suverænitæt ... varede mellem 15 minutter og 3 timer«!

Forfatterens to afsluttende kapitler hedder »En dansk strategi« og »Og en europæisk«. For Danmark er budskabet om »åbenhed« det centrale. Vi skal åbne vort land for omverdenen, og åbne os selv for deltagelse i det europæiske samarbejde. Og det skal forstås meget konkret: vi har en række potentielle muligheder for at gøre København til et finansielt center, hvis den politiske vilje er til stede; og vi skal være glade for udenlandske investeringer i Danmark og aflægge os »en indsnævret form for national tænkning«, de grænseoverskridende investeringer er for et lille land »en uundværlig nøgle« til økonomisk fremgang; pointen er nemlig ikke, hvem der investerer, men hvordan investeringerne totalt set påvirker det danske samfunds økonomiske muligheder; og vi skal lade være at forskrækkes over forhandlingerne om den europæiske økonomiske og monetære union; vi skal tværtimod medvirke aktivt. Danmark kan og skal være bro mellem Norden og Europa. Helt bogstaveligt: den faste forbindelse over Storebælt er vigtig, men endnu vigtigere er faste forbindelser over Øresund og Fehmernbæltet. Også kulturelt skal vi åbne os: Erasmus-udvekslingsprogrammet er en aldeles fortrinlig udvekslingsordning for europæiske studenter, men karakteristisk nok er danske studerende blandt de mest sjældne brugere. Og det er »en ren jammer« at følge den danske kulturpolitiske og samfundsmæssige debat, som er præget af »indadvendthed«, »manglende viden«, »fordomme« og »selvtilfredshed«. Forfatteren slår til lyd for markedsøkonomiske principper: privatisering og

væk-med-statsstøtte, slankning af den offentlige sektor, og decentralisering, »ægte« decentralisering.

Også EFs strategi bør være præget af åbenhed. Over for Østeuropa skal vi være parat til at gå langt, men kun hvis de østeuropæiske lande gennemfører varige politiske og økonomiske ændringer. Vi skal kun støtte dem, der er rede til at påbegynde og gennemføre varige forandringer. Over de næste fem-ti år kan disse lande komme tæt, endog meget tæt på medlemskab. Der går imidlertid en grænse mellem at være tilknyttet og at være medlem, en grænse bestemt af fællesskabets institutionelle og politiske karakter; EF er ikke bare et internationalt samarbejde, det er et »egentligt« fællesskab.

Alt i alt: jo, Henning Christophersen er stadig den gode, gamle liberalist, som vi kender ham, før han forlod fædrelandet og satte kursen mod Bruxelles. Han har sine holdninger, og han har sine meningers mod; og det er stimulerende refleksioner fra sit nye, højere stade han byder os. Om os selv, om verden, og om verden og vi. De fortjener grundig gennemtygning.

Henning Bregnsbo, lektor, cand.mag.
Institut for Samfundsfag og Forvaltning, Københavns Universitet.

Nikolaj Petersen & Christian Thune (red.): Dansk Udenrigspolitisk Årbog 1988.

Dansk Udenrigspolitisk Institut, Jurist- og Økonomiforbundets Forlag, København, 1989. (582 sider, 495 kr.).

Denne udgave af Årbogen følger samme skema som de foregående med analyser, dokumentation og den udførlige bibliografi som det væsentlige indhold. Som vanligt er den umådelig stofmættet med vægten på dokumentationsafsnittets over 300 tættrykte sider. Man fristes til at spørge, om Danmark virkelig har så meget udenrigspolitik? Men det har vi altså – med lidt hjælp fra vore partnere – og så er der endda foretaget mange beskæringer og fravalg. De kan dog ikke hindre, at det

ofte kræver en historikers tålmodighed at læse sig frem til afgørende nyt i dansk udenrigspolitik i denne type dokumenter og ordrette talegengivelser. Desværre er Årbogens pris nu kommet så højt op, at den formentlig især købes af institutioner, og det er lidt ubekvemt for de mange potentielle brugere. En prissænkning, måske i forbindelse med en abonnementsordning, ville være velkommen og antagelig øge udbredelsen.

For dansk sikkerhedspolitik blev 1988 et vigtigt år, ikke blot p.g.a. supermagtsafspændingen, men også fordi det alternative flertal blev brudt med valget og VKR-regeringen. Meget tyder nu på, at perioden 1982-88 bliver en parentes i dansk sikkerhedspolitik. Emnet indgår i Nikolaj Petersens meget kompetente artikel om valgets forhistorie og vælgernes holdninger, men desværre går han ikke så meget ind på valgets systemændrende resultat. Emnet indgår også i dokumentationsdelen, f.ex. i referaterne af Folketingets debatter – med de interessante forskelle der kan konstateres i debatterne før og efter valget. Da Årbogen optrykker indlæggene fra Dansk Udenrigspolitisk Instituts konference 21. marts 1988, kan man også læse den norske forsvarsminister sagligt stærke foredrag (der i øvrigt ikke mindst drejer sig om Nordflankeproblemerne), som den danske statsminister kunne henvise til under 14. april-debatten, som udløste Folketingsvalget.

Blandt artiklerne noterer man sig Ørstrøm Møllers overvejelser og visioner om Danmark og det indre marked. Han er positiv og optimistisk på landets vegne, trods den nuværende industristruktur. Hans påpegning af, at den manglende europæiske økonomiske dynamik sammenlignet med USA og Japan var en vigtig årsagsfaktor bag bestræbelserne, rejser spørgsmålet om denne faktor fortsat virker. Jørgen Christensens artikel om fredsbevægelsernes positive rolle er naturligt nok især tilbageskuende. Thoms Pedersens når i sin gennemgang af de danske optioner frem til, at der er klare danske fordele ved en udvidelse af EF med EFTA-landene. Jesper Bo Jensen forklarer den ganske stærke og hurtige deregulering af valutarestriktionerne med Nationalbankens (og Erling Olsens) positive holdning og for sene reaktioner fra de skeptiske socialdemokrater.

I Otto Møllers udenrigsministerielle gennemgang af året 1988 får man som sædvanlig et godt overblik over dansk udenrigspolitik mange aspekter. Ved en kostelig ombryderfejl slutter hans artikel noget overraskende med nogle sætninger fra Nikolaj Petersens bidrag – og illustrerer dermed, at der stadig er en vis forskel i stil og udtryksmåde mellem diplomater og forskere. Set fra 1989 er det naturligvis interessant, hvor lille en rolle Østeuropa spiller i Årbogen. Otto Møller får dog med, at Østeuropa ved udgangen af 1988 udgjorde ikke noget entydigt billede af samfund i udvikling.

Med dette nummer af Årbogen fastholder den sin position som den mest nødvendige udenrigspolitiske publikation her i landet. Men naturligvis kunne man overveje ændringer – selvom det ville tendere mod at sprænge rammerne. En mulighed ville være en analyserende oversigt over årets vigtigste udgivelser om dansk udenrigspolitik; en anden kunne være en kronologisk liste over datoer for de vigtigste begivenheder og tiltag.

Carsten Due-Nielsen, lektor, cand.mag.
Institut for Samtidshistorie, Københavns Universitet.

Jørgen Elklit og Ole Tonsgaard (red.): »To folketingsvalg. Vælgerholdninger og vælgeradfærd i 1987 og 1988«.

Århus, Forlaget Politica, 1989, 469 sider.

Denne anmeldelse er selektiv. »To Folketingsvalg« er et resultat af en række undersøgelser omkring folketingsvalgene 1987 og 1988, foretaget ved Institut for Statskundskab. Alle bidragyderne er medarbejdere ved instituttet og det er blevet et rigtigt samleværk: Femten kapitler, tre appendikser og en længere indledning. Anmeldelsen må derfor nødvendigvis plukke.

Nogle af de mere tankevækkende artikler analyserer vælgernes forhold til og placering i det politiske system. Palle Svensson ser på vælgernes syn på det danske demokrati (kapitel 15). Han peger på, at der nok er en betydelig pragmatisk mistil-

lid, dvs. manglende tilfredshed med politikernes evne til at løse problemerne. Men der er ingen for-kastelse af det demokratiske system eller dets måde at virke på. Svensson slutter med at afvise tale om en krise for det danske demokrati. Konklusionen er sober og god medicin mod enerverende avisoverskrifter.

Lise Togeby tager sig af kvindernes politiske deltagelse. Der peges på, at deres politiske deltagelse har været støt stigende og nu er på niveau med mændenes. Ligeså fascinerende er påpegningen af, at kvinderne ikke blot stemmer til venstre og har gjort det gennem 1980'erne, men også er mere venstreorienterede i politiske holdninger. Tendenserne er systematiske, og konklusionen er svær at komme udenom.

Noget mere usikker er Svenssons og Togeby's fælles analyse af græsrodsdeltagelsen. Usikkerheden hænger sammen med det mangetydige i selve begrebet. Hvad indgår og hvor aktiv skal man være for at kaldes græsrod? Basis for analyserne er resultater fra en massesurvey i 1979 med resultater fra en nordisk komparativ survey i 1987. Forfatterne gør opmærksomme på, at de forskellige græsrodsaktiviteter ikke er defineret ens i undersøgelserne. Alligevel prøver de at sammenligne niveauer for deltagelse. Her er anmelderen tvivlende. Side 335 hedder det, at aktiviteten formodentlig er faldet en anelse fra 1979 til 1987. Men to af de tre former for aktivitet, der i den refererede tabel er fælles for de to år, viser faktisk stigende deltagelse. Direkte hårdkogt er sammenligningen af det absolutte omfang af græsrodsdeltagelse med det absolutte omfang af partiaktivitet. Hvad er højest - Svend Auken eller udlandsgælden? Man kaldes græsrod, hvis man f.eks. enten har skrevet under på en underskriftsindsamling, har støttet en sag økonomisk (»f.eks. ved at købe klistermærker, T-shirts eller bøger«), været til festival eller deltaget i et offentligt møde. En af delene er nok. Skulle der være parallellitet, måtte alle partimedlemmer regnes for partiaktive. De støttet også en sag økonomisk. Et mærke i partibogen er dy-re end et mærke på Fjellräven. Men for partierne rækker det ikke med økonomisk støtte. Man skal også have været til møde. Og ved partiaktivitet er der ikke som ved græsrodsaktiviteter en lang række alternative aktivitetsformer, der hver især kan

kvalificerer til etiketten »aktiv« - som f.eks. at stemme eller evt. stemme på samme parti ved flere slags valg? Stemme er også en støtteaktivitet og det kræver mindst samme energi som underskrift på en protestadresse. Ved for eksempel Europa-valg er det ydermere langt fra en selvfølge, at man deltager. Konklusionen (s.334) at mange er græsrodsaktive, men få partiaktive, er derfor indbygget allerede i definitionerne af aktivitet på de to felter.

Perspektiverne ligger i stedet i analyserne af, hvem der er mest græsrodsaktive, som *begrebet nu engang er defineret*. Holdbar og tankevækkende er således påvisningen af forskellene i mønstrene for mænd og kvinder. Det fremhæves, at genembrudsfasen nu er ved at være slut for mændene. Her sker der et lille fald, og det er ikke længere blot de helt unge, der er aktive. Anderledes hos kvinderne. Her stiger aktiviteten. Og ikke mindst hos de unge. Dette ligger i naturlig forlængelse af Lise Togeby's anden analyse. Der er virkelig ved at ske noget med kvinderne. Tilsvarende med påpegningen af, at græsrodsaktiviteten nu breder sig ud over det politiske spektrum. Det er formodentligt trivielt, at der stadigt er en markant venstrefløjshældning. Det er også indbygget i definitionen. De empiriske mål på græsrodsaktivitet, fra klistermærker til festivaler, hører kulturelt hjemme på venstresiden og hos de yngre generationer. De har også et stærkt ekspressivt præg. Den kølige, konservative sagfører bruger nok andre metoder til uformel indflydelse hos den konservative borgmester. Rotary, golfbanen og Irma en lørdag formiddag. Det er der ikke spurgt om i analyser af græsrodsaktivitet. Men så er det netop interessant, at venstrefløjsmetoderne breder sig til midten.

Ole Borre kombinerer materiale fra vælgersurveys tilbage til 1971 og følger de forskellige generationer over tid. Ikke mindst interessant er påvisning af, at ungdomsoprørerne er kommet lidt op i årene. Den yngre generation er mere borgerlige. Spændende er ligeledes Ingemar Glans' analyse af langtidsudviklingen (siden 1957) i dansk vælgeradfærd. Han peger på, at erhvervsudviklingen, målt ved stillingsbetegnelser, har været til ugunst for de borgerlige partier. Når det alligevel ikke er gået bedre for arbejderpartierne og Social-

demokratiet i særdeleshed skyldes det, at disse til gengæld har tabt terræn hos de grupper, hvor de stod stærkt, nemlig arbejdere og lavere funktionærer. Specielt blandt arbejderne er der en markant forskydning i borgerlig retning. Også han peger på, at venstredrejningen blandt yngre højtuddannede nu er stoppet, så der igen – som før 1968 – er en borgerlig majoritet blandt de nye generationer.

Jørgen Goul Andersen tager sig af kortlægningen af de sociale skels betydning ved valgene i 1987-88. Meget i artiklen er som man er vant til: Arbejdere er mere venstreorienterede end selvstændige mm. Det ligger på linje med Glans analyser, men uddyber på det korte sigt, hvor Glans har det lange. Spændende er analysen af »de intellektuelle og venstrefløjen tur-retur«. Endnu engang påpeges, men her nok mest grundigst belyst, at venstredrejningen hos unge intellektuelle nu er ophørt. Og det er fascinerende specialanalyser af partivalget blandt medlemmer af forskellige fagforeninger. Jørgen Goul Andersen understreger variationerne hos funktionærgrupperne og homogeniteten mellem arbejderfagforeninger. For funktionærernes vedkommende er forskellene og dermed heterogeniteten sikre nok. For arbejderne vedkommende er karakteristikkene i visse tilfælde både evident og tillige overraskende. For eksempel er tallene for SID- og Metal-medlemmer forbavsende ens. Men generelt er beskrivelsen problematisk. Det er næppe udtryk for større homogenitet, at Socialdemokratiet har 63 procent af stemmerne hos medlemmer af Kvindeligt Arbejderforbund, men kun 48 procent hos Dansk Kommunal Arbejderforbund og 42 procent hos SID.

Også mere generelt er der et problem med tolkningerne? Goul Andersen kan godt lide ordet »klasse«. Det er et lige så fast element i hans forfatter-skab som de gode empiriske analyser. Men hvad mener han egentlig? I konklusionen taler Goul Andersen uden nærmere specifikation om »den traditionelle vælgeradfærdsforskning« mangel-fulde begrebsapparat, og han henviser – med tilslutning – til marxistiske og grønne teoretikeres påpegning af kriseproblemer i hele den industrielle/kapitalistiske civilisation.¹ Helt fornøjelig af kommentaren til stemmeafgivningen hos

»gruppen af politifolk og officerer (herunder også fængselsbetjente mv.), der hælder lige så stærkt til højre i 1987-undersøgelsen. Også denne kategori knyttes via arbejdets art naturligt til den borgerlige pol i klassekampen.« (s.186-187. Min fremhævelse, HJN).

Det kan næppe afledes af datamaterialet, hvilket hold fængselsbetjente *naturligt* (min fremhævelse, HJN) spiller på i den såkaldte klassekamp. En teori ligger under alle omstændigheder bag (1) formodningen om en klassekamp og (2) forhånd-sudtagelsen til bestemte poster i denne kamp.

Men det klassebegreb, Goul Andersen bruger i sine empiriske analyser, er desuagtet meget dif-fust og knytter ikke an til nogen speciel teori – marxistisk, fransk eller grøn. I uddybningen af forskellene i stemmeafgivningen hos funktionæ-erne hedder det, at disse forskelle *ikke* går mel-lem grupper med forskellig social status, men mellem faggrupper med forskellige uddannelser, arbejdsfunktioner og sektortilhørsforhold. Der-efter kommenteres:

»Netop derfor er det også misvisende at tale om, at klassetilhørsforholdet har mindre poli-tisk betydning end tidligere, for de nævnte skel inden for funktionærgruppen er netop i bety-delig udstrækning nye skel, der var væsentligt svagere, ja måske helt fraværende, dengang en pædagog hed »børnehavelærerinde«. At tale om klassetilhørsforholdets aftagende betyd-ning er nemlig at antyde, at arbejdslivserfarin-ger og -interesser har mindre betydning end tidligere, og det er der intet mindre empirisk grundlag for at hævde.« (s.188)

Tesen om klassetilhørsforholdets aftagende be-tydning for stemmeafgivningen er herhjemme rejst af Torben Worre på baggrund af datamateri-ale tilbage til 1957. Hans artikel hører til de mest citerede, og har tidligere været afsat for artikler af Jørgen Goul og Ingemar Glans. Men her op-træder den ikke engang i en fodnote. Det er ellers god forskningsskik at nævne de artikler man ken-der med modsat opfattelse.²

Kommentaren rejser unægteligt nye spørgsmål: Hvilke forskelle er i det hele taget klasseforskelle. Kun de forskelle, der så nogenlunde kan passes ind i et marxistisk præget skel mellem arbejdere og borgerskab? Eller – lidt bredere – alle forskelle

i adfærd hos folk med forskellig placering i job- og statushierakiet? Det svarer til brugen hos den traditionelle valgforskning. Eller er alle jobrelaterede forskelle automatisk klasseforskelle? I Goul Andersen's tolkning af forskelle hos funktionærerne er det det sidste tilfældet. De fremhævede forskelle har ikke meget at gøre med »arbejdere mod kapitalister« og det fremhæves, som nævnt, at de ikke følger social status. I stedet henvises uspecificeret til arbejdslivserfaringer. Derved reddes selve ordet »klasse«. Dette har en klar nostalgisk værdi, men hvorfor ikke blot tale om erhvervsforskelle? Andet ligger der ikke i det, og intet der på nogen måde binder an til klasseteori i mere gængs forstand.

Der er lang række andre afsnit. Om sikkerhedspolitikken, om De Grønne, om flygtningespørgsmålet etc. Ole Borre spørger også (i kapitel 12) om regeringerne belønnes for en god økonomisk politik. Som basis bruger han spørgsmål om, hvordan de interviewede opfatter landets og deres egen økonomiske situation. Det viser sig, at vælgere, der synes det går godt, er tilbøjelige til at stemme på regeringen. Det kunne tyde på, at regeringen belønnes. Men Ole Borre fremhæver også, at årsagssammenhængen kan den anden vej. Måske stemmer folk slet ikke på regeringen, fordi de mener det er gået godt. Det kan lige så godt være, at de synes det går godt, fordi de er tilhængere af regeringen. Ole Borres spørgsmål er godt og helt fundamentalt i en demokrati-teoretisk sammenhæng. Men hans materiale kan aldrig besvare det.

En enkelt unøjagtighed skal anmærkes. Nikolaj Petersen og Palle Svensson giver, prisværdigt, i kapitel 1 en redegørelse for den parlamentariske udvikling i 1980'erne. Her får de placeret Rio Bravo-forliget (mellem regeringen og Fremskridtspartiet) ind i en fyldig beskrivelse af finanslovsforhandlingerne i oktober 1982. Men Rio Bravo-forliget blev først indgået et år senere, den 16. oktober 1983. Det er heller ikke helt rammende, når Nikolaj Petersen (s.305) siger, at valget i 1988 var det første siden 1929, der blev udskrevet på et sikkerhedspolitisk spørgsmål. Valget i 1929 blev udskrevet, fordi finansloven ikke blev vedtaget. Den manglende støtte var for de konservatives vedkommende foranlediget af sikkerhedspolitikken,

men for Socialdemokratiet og Venstre lige så meget af dyb uenighed med hele Madsen-Mygdals politik. Regeringens samlede politik havde lidt skibbrud.

Men ellers er der både mere interessante og mere almindelige analyser. Der kunne være strammet her og der. Det er nok, at i tre kapitler at få at vide, at studenter ikke længere er røde. Man kunne også have læst kritisk korrektur på hinandens bidrag. Og endelig ville lidt diskussion have sat tingene i relief. Det vrirler med gensidige referencer. Man samtykker og supplerer. Men man anfægter ikke hinanden. Undtagelsen er Ingemar Glans, der ikke kan lide, at Søren Rishøj Thomsen har skrevet, at klasse er af svindende betydning. Dette glimt af uenighed er stærkt forfriskende.

Trods dette: Bogen er en fundgrube med mange gevinster.

Hans Jørgen Nielsen, lektor, cand-scient.pol.
Institut for Samfundsfag og Forvaltning, Københavns Universitet.

- 1) Lige for tiden er det nu ellers krisen i den industrielle/socialistiske civilisation, der er mest iøjnefaldende.
- 2) Dansk valgforskning er et gammelt fællesprojekt mellem Aarhus og Københavns Universiteter. Omkring valgene i 1987 og 1988 gik der skår i samarbejdet, men det er nu genoprettet. Bogen undlader med en enkelt undtagelse (et arbejdspapir af anmelderen) systematisk alle referencer til de københavnske valgforskere, som man samarbejdede med om tidligere valgundersøgelser. Den tidligere Aarhus-publikation »Valg og vælgeradfærd« med de samme redaktører havde derimod 19 henvisninger i litteraturlisten. Bortretoucheringen i den foreliggende bog er i almindelighed lidt bizar, men nærmest penibel i forbindelse med Worres artikel.

Claus Gulmann, John Bernhard, Tyge Lehmann: Folkeret.

Jurist- og Økonomforbundets Forlag. 1989.
307 s. kr. 400.

Det folkeretlige retssystem er karakteriseret ved en retsfastsættelse, der principielt bygger på automi. Staterne bliver kun forpligtede, hvis de samtykker i at være forpligtede. Der findes afgørende forskelle mellem det folkeretlige retssystem og de nationale retssystemer hvad angår retsfast-

sættelsen og retshåndhævelsen, men det folkeretlige retssystem tilsigter at fremme de samme grundlæggende formål som de nationale retssystem. Sammenfattende kan folkeretten siges at forfølge tre formål: at afgrænse staternes magtsfære over for hinanden, at varetage staternes fælles interesser, at bevare freden i staternes samfund.

Ovenstående udpluk fra denne lærebogs første kapitel angiver meget klart, hvorledes forfatterne definerer grundlæggende træk ved folkeretten. Som det fremgår har staterne en vigtig, ja helt afgørende stilling inden for dette retssystem. Det har de også inden for det, politologer kalder det internationale politiske system, også for dem, der i nyere tid et tilbøjelige til at tale om det internationale økonomisk-politiske system. Denne fælles optagethed af stater både som enkeltaktører og i deres indbyrdes forhold tilsigter, at man fra begge eller alle tre synsvinkler må kunne bidrage med vigtige indsigter vedrørende stater.

Selvom denne lærebog først og fremmest er skrevet for jurastuderende, er den alligevel af stor interesse for andre samfundsvidenskabelige fag, hvor man også beskæftiger sig med staten eller stater. På denne måde viderefører den en grundfæstet dansk tradition, hvad forfatterne da også klart vedgår. For en ikke-jurist stiller bogen rimeligvis også krav om, at læseren må sætte sig ind i en række juridiske grundbegreber. De fremlægges i bogens første kapitler, der foruden det folkeretlige retssystem omhandler retskilder og beslutningsproces, staternes opfyldelse af folkeretlige forpligtelser, staters ansvar og den folkeretlige procesret. Her fremhæves særegenhederne ved det folkeretlige system i en sammenligning med de nationale retssystemer. Berettigelsen i en sådan sammenligning skal ikke anfægtes, men den risikerer let at få præg af en ned- eller undervurdering af det internationale retssystem, netop på grund af de anførte forskelle i retsfastsættelse og retshåndhævelse. Gøres disse to elementer til de overordnede og afgørende i vurderingen af et retssystem, er det indlysende, at det internationale er mindre udviklet og fuldbyrdet end de nationale. Men et retssystem kunne vel også vurderes under inddragelse af de vilkår, hvorunder det må fungere, og også de nationale retssystemer, som vi ken-

der dem i dag, er vel den nuværende fase af en lang historisk udvikling, lige som de også indbyrdes rummer meget store forskelle. Politologer karakteriserer ofte det internationale politiske system som »anarkistisk« i sin grundstruktur, men vil samtidig fastholde, at dette anarki ikke nødvendigvis er kaotisk, samt at det er muligt at skelne mellem mere eller mindre »modne anarkier«. En af målestokkene for et anarkis modenhedsgrad er netop den udstrækning i hvilken et retssystem er under udvikling og af betydning i forholdet mellem fortsat autonome stater.

Denne tankegang synes ikke at ligge langt fra de tre forfatters, hvilket de demonstrerer i deres udvælgelse og behandling af de konkrete regelsområder, som de tager op til behandling. Det drejer sig dels om staternes jurisdiktionskompetence (kapitel 6) og staters immunitet og diplomatretten (kapitel 10), men endnu tydeligere i kapitlerne 7, 8, 9 og 11, hvor de beskæftiger sig med forbud mod magtanvendelse, havenes retsorden, menneskerettighederne og en ny økonomisk verdensorden. Det er både spændende og inspirerende at se disse emner behandlet ud fra et folkeretligt synspunkt, hvoraf det tydeligt fremgår, at formålet med disse processer og bestræbelser netop er at udvikle et retssystem, som både tilgodeser staternes autonomi og samtidig giver dem muligheder for at pålægge hinanden forpligtelser. Det mest spændende område er nok beskyttelsen af menneskerettigheder, som fra at have været et mindre centralt emne i internationale forhold – ofte under påberåbelsen af ikke-indblanding i staternes indre forhold – i dag er blevet et vigtigt forhandlings- og vidt accepteret stridspunkt i forhold mellem stater. Her har jurister øvet en meget betydelig indsats, og vil man for alvor studere sådanne fænomener, er der ingen vej udenom de folkeretlige aspekter.

Bogens sidste kapitel – 12 – giver en oversigt over de internationale organisationer, som på en god og overskuelig måde dels giver en række faktuelle oplysninger, men også bidrager til at belyse, hvorledes sådanne organisationer kan bidrage til at påvirke det internationale retssystem.

Alt i alt bestyrker denne juridiske lærebog det synspunkt, at juridiske aspekter af udviklingen i

det internationale system er centrale og vigtige ikke at overse, når man ønsker at beskæftige sig med det – både som analytiker og praktiker.

Ole Karup Pedersen, professor, dr.phil.
Institut for Samfunds- og Forvaltning, Københavns Universitet.

Anker Jørgensen: »Bølgegang. Fra mine dagbøger 1972-1975«.

Fremad, 1989, 462 sider.

Anker Jørgensen: »I smult vande. Fra mine dagbøger 1975-1977«.

Fremad, 1989, 500 sider.

Havde egentlig tænkt mig at indlede anmeldelsen med et citat, men det er forbandet svært at finde et, der dækker de mange sider, som dagbogen ruller op. Bestemt ikke, fordi der er for få sådanne karakteristiske sætninger. Nej, fordi der er for mange.

Anker Jørgensen skildrer i disse to første bind dagbøger perioden fra 1972 til 1977. Det tredje og sidste bind følger til foråret og vil indeholde hans sidste år som statminister, altså perioden frem til september 1982.

Denne gamle svømmer er gået til det maritime for at skildre perioden. »Bølgegang« hedder første bind, »I smult vande« andet. »Bølgegang« – lad gå med det, men hvordan er han dog kommet på begrebet »smult vande« som betegnende for en periode, der var sprængfyldt af politisk-økonomiske indgreb både på Christiansborg og på arbejdsmarkedet?

Det kan skyldes, at Anker i den periode havde befæstet sin position som Socialdemokratiets førstemand. Det tør svagt antydes, at *det* var ikke tilfældet i de første år. Da lå der hele tiden en murren under debatten: Er det nu også den rigtige leder, vi har fået? Er det manden, der burde være Jens Otto Krag's efterfølger som leder af landets største parti?

Årsagen til al den mumlen i krogene kan være den

overraskende måde, Anker blev valgt på. Eller som han selv siger efter begivenhederne onsdag den 3. oktober 1972: »Denne blev den mest chokerende dag i mit liv...« Og det er åbenbart ikke bare koketteri. Han vidste ikke, at Krag havde udset ham til efterfølger. Det fremgår af dagbogen, og han har sagt det samme på et møde. Her sagde han også om modstanden, han fornemmede i sine første år, at han havde spurgt den kreds af mennesker, han mente at kunne stole på, om der var noget om snakken. »Er der en sådan modstand mod mig, at jeg bør gå af?« De havde med én mund erklæret, at det ville være et sådant tab for partiet, også prestigemæssigt, måtte han forstå, at det var en hel forrykt tanke. Man tilføjede så, at alle Socialdemokratiets ledere fra Stauning til Auken har været genstand for denne barske kritik, der spænder fra mumlen til råb.

»Jeg spurgte dem altså,« sagde Anker, »men (med et smil) kun én gang...«.

Apropos kritikken, så kom den ikke mindst fra LO's magtfulde formand Thomas Nielsen, og han stak i hvert fald sprogligt ikke noget under stolen.

Nårsomhelst over for hvemsomhelst var han parat til at give partiformanden det glatte lag. At de sammen på LO's kongres (se billederne mellem side 160 og 161 i bind 2) kunne synge »Anker var i Thomas kær, men knibsk alligevel« var blot en tynd camouflage for de følelser, grænsende til had, der skyldte fra Rosenørns Allé mod statsministerium og gruppeværelse nr. 1, Christiansborg.

På mødet i mandags erklærede Anker, at han endnu i dag ikke ved, hvad det var, der bragte så stærke følelser op hos Thomas Nielsen.

En af grundene kan være, at Anker ikke var sådan at flytte med. En ting var det faglige, som LO stod og står for. Hatten af for det. Også hatten af for det nære samarbejde mellem Arbejderbevægelsens faglige og politiske del. Men kom det dertil, at LO – in casu Thomas – ville bestemme over det politiske, så sagde den lille, stødige mand nej. Så fastholdt han, selvom Thomas råbte skældsord efter ham, at her gik grænsen. Her var det regeringen/folketingsgruppen, der bestemte.

Det undrer mig ikke, at dette træk så tydeligt fremgår af dagbøgerne. Igennem de tyve år, jeg har kendt Anker og fulgt hans politiske arbejde, har jeg aldrig næret tvivl om, at han er en sand demokrat, at han ikke har svært ved at trække skillelinjen mellem det fagforeningsvalgte og det folkevalgte.

Derfor ærgrer det ham også noget så grusomt, når hans venner og kampfæller i fagbevægelsen stiller urimelige krav og hvisker til ham: Nu må du klare situationen, Anker. De havde, også det har han skrevet ned, så blyanten må være knækket, den opfattelse, at når en gammel fagforeningsmand sad på statsministerposten, så kunne de bare køre uansvarligt og lade ham rage kastanjerne ud af ilden til sidst. »For vi vil da ikke have den konflikt, vel?«

Morsomt at få dette indblik i processen bag kulisserne. Man havde nok sine anelser om, at sådan stod det til, men her står det sort på hvidt.

Hvordan ser Anker så på sine politiske kolleger på Christiansborg? Uden for hans eget parti er der ikke mange, som han sætter pris på. Især har han et horn i siden på mænd som efterfølgeren, forgænger Poul Hartling (V) og den radikale leder Hilmar Baunsgaard. Den første var lige så stædig som Anker selv; den anden følte han ikke, at han kunne stole på, fordi han prøvede at bære kappen på begge skuldre.

Inden for sit eget parti var der såmænd heller ikke så mange, han følte at kunne læne sit hoved til. Især var en mand som Orla Møller ham en torn i øjet. Den såkaldte serviet-sag kastede lange skygger. Det var den affære med, at et flertal i den socialdemokratiske folketingsgruppe, efter hvad rygтет fortæller, skrev under på, at de hellere ville have den daværende gruppeformand Orla Møller til statsminister end »toppens mand« Anker. I dagbøgerne er der ikke nogen verificering af serviet-historien, man ved med andre ord ikke, om den er sand. Men der lå hele tiden en usikkerhed under forholdet mellem Anker og Orla. Den sidste forsikrede bestandig om sin loyalitet, men den første syntes, at Møller slog for mange skævere og hele tiden havde blikket stift rettet mod hans stol.

Så gik det bedre med folk som Knud Heinesen og Kjeld Olesen, to af de mænd, der blev slidt op af samarbejdet. Det gik godt med en mand som Erling Jensen, der var datidens vandrepost og altså kunne bruges på en hvilken ministerpost som helst. Og selvom Krag's første råd til Anker var, at han skulle skaffe sig af med Per Hækkerup, så var Per nok den politiker, Anker i de første svære tilvænningsår lærte mest af. En strålende politisk begavelse. Han kunne samle et indviklet politisk emne i velformede og forståelige sætninger, han kunne være smidig, og han kunne være brutal.

I mange, mange år kunne han overkomme det hele, men så tog alkoholen magten. Eller som der står et sted i dagbøgerne: »Per forlangte whisky, og hvad skulle jeg gøre...« Det var, efter at Hækkerup var vendt tilbage efter en streng sygdomsperiode. Der var ikke noget at gøre.

I modsætning til nogle af de andre socialdemokratiske politikere synes Per Hækkerup at have været loyal over for Anker Jørgensen. Over for ham brugte han aldrig den vending, som han brugte over for hans forgænger, og som er blevet et historisk udtryk for to, som afskyr hinanden: »Er der to, der står sammen i dansk politik, ...«

Sikken et liv, vi her i Danmark byder vore ledende politikere – eller de lader sig byde. Nat efter nat slutter Anker sin dag/natbogsoptegnelse med at skrive: »Gik i seng kl. 2.30, stod op næste morgen kl. 6 for at nå flyveren til Tirstrup/Billund. Skulle holde tale i Puttekøbing. Den lokale partiforening fyldte 86 år. Forsamlingshuset var proppet. Spiste natmad med bestyrelsen. Der er mange gode folk imellem«. Og så hjem med bil eller fly, fordi en ny økonomisk eller politisk krise skulle afværges gennem endeløse forhandlinger med de radikale, med CD, med Kristeligt Folkeparti ja, sågar med Venstre eller de Konservative. Eller det store udland kaldte, enten i form af møder i EF eller besøg i lande, som Danmarks statsminister måtte gæste.

Anker er ikke så lidt benovet og stolt over alle de kendte mennesker, han får lejlighed til at snakke med. Folk, der færdes hjemmefant på den storpolitiske scene, og hvis ord har skæbnets betydning for verdensudviklingen. Det er en del af hans proeuropæiske holdning, at Danmark ved sit

medlemskab af EF har et ord at skulle have sagt – beslutningerne ikke længer bare bliver truffet over hovedet på os.

Hvordan klarer han nu dette udmærkede liv? Bortset fra, at han synes at han kommer til at veje et par kilo for meget, er han tilsyneladende også fysisk i vigør. Det eneste, han for alvor rammes af, er en periode med gigtfeber, men den ville nok være kommet, selvom han havde tilbragt tiden på sofaen.

Dagbøgerne er på to gange 500 sider ca., og der kunne givetvis være sparet mange linjer, hvis de to historikere Henning Grelle og Claus Larsen havde brugt nedskæringskniven mere brutalt. Mange sætninger om natmad med snaps sammen med Ingrid kunne være udgået, men det har netop været ideen, at det, der skulle væk, var hele afsnit, så det, der står tilbage, giver et sandt udtryk for, hvordan landets mest fremtrædende politiker levede sin dagligdag. Det er lykkedes.

Dagbøger – også Ankers – skal naturligvis læses som det, de er: Sporadiske og impulsive meninger, nedskrevet en sen natte-time i hotelsengen eller på ministerbilens bagsæde. De er ikke historier og slet ikke historien. Men de supplerer det, som de mere nøgterne historiebøger fortæller. Man kan ikke bygge sin vurdering af et forløb udelukkende på dem, men man bliver mere vidende om både politiske og menneskelige sammenhænge, når man inddrager dem i sine forsøg på at forstå, hvad der skete, og hvorfor det skete.

Anker har fortalt, at han ikke skrev dagbog med henblik på, at det skulle læses. Han gjorde det, fordi han gerne ville fastholde de indtryk, han fik af begivenhederne, som flimrede forbi. Var de ikke kommet i dagbogen, var de gået i glemmebogen. Han havde nok en forestilling om på et tidspunkt at skrive sine erindringer, men når man tænker på, hvor mange erindringer, man har læst, som blot er tygget mad, så må man foretrække dette her råt for usødet, frisk fra fad.

Det giver manden og mennesket. Jeg kunne i hvert fald ikke lade være med at tænke på, at et folkestyre kan være lykkeligt over, at et reelt menneske som Anker Jørgensen har villet ofre hver vågen

time af sit arbejdsdøgn på at yde sit bedste for fædrelandet.

Noget vemodigt er der også over det. Her er det en af de sidste danske politikere med en personligt erindring om besættelsestiden og dens lære, der går fra borde. Og noget andet: Vil det nogensinde mere ske, at en arbejdsmand bliver landets politiske leder?

Carl Otto Brix,
journalist, informationschef i DSØF

Tage Kaarsted: »Regeringen, vi aldrig fik. Regeringsdannelsen 1975 og dens baggrund«.

Odense Universitetsforlag 1988, 128 sider, 188 kroner.

I 1987 traf Statens Humanistiske Forskningsråd beslutning om at bevilge midler til etableringen af et forskningsinitiativ »Dansk politik under forandring 1945-1985«. Et af formålene med dette initiativ er at få rettet op på den katastrofale mangel på videnskabeligt funderede undersøgelser af den nyeste danske politiske historie.

Politologerne har været flittige bidragydere til analysen af udvalgte dele af det politiske system – først og fremmest vælgeradfærds- og institutionsstudier – medens historikerne har forsømt deres »pligt« til at levere historiske analyser af såvel tidsforløb som enkeltbegivenheder. Især den partipolitiske og parlamentariske historie har været mangelfuldt dækket.

En af de få faghistorikere, som i sit omfattende forfatterskab også har afsat tid til at dyrke den politiske samtidshistorie, er professor Tage Kaarsted. Det er derfor ikke nogen tilfældighed, at hans bog om regeringsdannelsen i 1975 er den første publikation, der er udkommet under det igangsatte forskningsinitiativ.

Bogen indledes med en nyttig redegørelse for de statsretlige og sædvanebegrundende regler for en regeringsdannelse. Grundloven fastsætter klare regler for hvorledes en regering afsættes, men den

giver ingen regler for, hvorledes en regering tilsættes, ud over at majestæten udnævner statsministeren og de øvrige ministre. Proceduren, der leder frem til denne udnævnelse, er gradvist groet frem gennem den parlamentariske praksis, der har udviklet sig gennem det 20. århundrede. Denne praksis – de uskrevne spilleregler – redegøres der klart og oversigtsmæssigt for gennem en kort behandling af regeringsdannelserne frem til 1973. Det statsretlige aspekt behandles og kommenteres herefter løbende i resten af fremstillingen efterhånden som de enkelte faser i 1975-situationen gør det relevant.

De resterende ¾ af bogen er koncentreret om en minutøs gennemgang af forløbet af de begivenheder, der førte til dannelsen af Poul Hartlings »smalle« venstre-regering i 1973, hans mislykkede forsøg på at danne en »firkloverregering« i 1975 og den sluttelige udnævnelse af Anker Jørgensens socialdemokratiske mindretalsregering.

1975 regeringsdannelsen var et orgie i taktik. »Underfundighed og uoprigtighed prægede i usædvanlig grad 1975-situationen«, er Kaarsteds dom. Hele fire dronninger under var nødvendige, tre forhandlingsledere udnævntes, – hvoraf udnævnelsen af folketingets daværende formand, den radikale Karl Skytte, var en nyskabelse i regeringsdannelsesprocessen, – en regering, der faktisk var aftalt, blev af Fremskridtspartiet i medierne undsagt få timer før den skulle udnævnes, hvorved der skabtes usikkerhed om, hvorvidt den ville blive mødt med et mistillidsvotum, når den fremstillede sig for folketinget – for blot at nævne nogle af hovedpunkterne i forløbet.

Det er præcis disse taktiske manøvrer, der er i centrum i Kaarsteds analyse. Gennem indsamlede oplysninger i form af samtidige optegnelser, beretninger eller meddelelser fra de involverede aktører er Kaarsted i stand til – næsten time for time – at følge begivenhedsforløbet: hvem førte formelle såvel som uformelle drøftelser med hvem, hvilke overvejelser blev der gjort i de enkelte partigrupper, hvilke hensigter var der med den formulering, partierne valgte at bruge i deres råd til dronningen osv. osv. Momentvis kan det godt være svært at bevare overblikket i detailrigdommen.

Det er Kaarsteds konkluderende vurdering af det komplicerede forløb, at de fire gamle partier »... i virkeligheden bevarede mere kontrol over den politiske situation, end man dengang umiddelbart var i stand til at se.« (side 114). De gamle partier var tro mod de uskrevne spilleregler, men den øgede sensitivitet over for de store bevægelser i vælgerkorpset, den deraf følgende skærpede konkurrence mellem partierne, de mere psykologiske imponderabilier såsom personlige sym- og antipartier (især blandt de borgerlige politikere) samt de nye partiers (især Fremskridtspartiets) parlamentariske uerfarenhed fremhæves som de væsentligste faktorer, der bevægede aktørerne og skabte det efter nogens opfattelse »kræmmeragtige og uklædelige spil« i 1975.

»Uden at bruge de store bogstaver må man nok sige, at forløbet af den langstrakte regeringsdannelsesproces og udgangen på den snarere førte til en styrkelse af den parlamentariske statsskik end til en svækkelse«, er Kaarsteds udgangsreplik side 116. Et synspunkt som nok kan have sin rigtighed, når 1975 vurderes isoleret, men som uvægerligt rejser spørgsmålet, om der trods alt ikke er en grænse for, hvor ofte folkestyret kan absorbere sådanne rystelser, såvel som de andre forandringer i den parlamentariske kultur Danmark har været vidne til i de senere år.

Det er imidlertid ikke Kaarsteds ærinde på en mere systematisk måde at bidrage til den standende debat om det samarbejdende folkestyres påståede krise. Små hip og kommentarer kan han dog ikke dy sig for at give undervejs. Men gennem den grundige og – som sædvanligt – velskrevne kortlægning af begivenhedsforløbet i 1975 har Kaarsted tilvejebragt et meget nyttigt og indsigtfuldt materiale, som – suppleret med flere fremstillinger af samme kvalitet (f.eks. af regeringsdannelsen i 1988) – kan danne udgangspunkt for mere teoretisk orienterede analyser og funderinger over partisystemets hele udvikling og virke i en tid, hvor dansk politik er under forandring.

Lars Bille, lektor, cand.phil.
Institut for Samfunds- og Forvaltning, Københavns Universitet.

Lars Kolte og Ove Sten Jensen:
»Det danske valutamarked«,
Småskrifter fra Institut for
International Økonomi og
Virksomhedsledelse nr. 17.

Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck, 2. udgave,
København 1989, 240 sider.

Lars Kolte og Ove Sten Jensens bog udkom første gang i 1983. I den nye udgave er der især sket en revision af afsnittene vedrørende Nationalbankens valutabestemmelser og styringen af valutahandlernes mellemværende med udlandet.

Bogen indledes med en oversigt over de generelle begreber valutamarked og betalingsbalance. Herunder beskrives forskellen mellem »Danmarks samlede internationale likviditet« og det nye begreb fra oktober 1988 »Danmarks officielle internationale likviditet«, som alene omfatter selve Nationalbankens valutastilling.

I det efterfølgende kapitel gives den traditionelle oversigt over valutakursdannelsen, hvor udbud og efterspørgsel efter valuta påvirkes af konkurrenceevne, renteforskelle og kursforventninger. Læseren får en betydelig mere detaljeret beskrivelse, end man normalt ser, og det er netop en af bogens store fordele, at forfatterne afsætter plads til at omtale de mere praktisk betonedede aspekter af valutamarkedet. Kapitel 2 indeholder også et afsnit om forudsigelser, som er af speciel interesse, fordi valutahandlernes rådgivning behandles indgående i de efterfølgende kapitler. Forfatterne henviser til det voksende marked for valutakursforudsigelser. Det er ikke mindst store amerikanske bureauer og banker, som dominerer, men »... enhver bank med respekt for sig selv, producerer imidlertid mere eller mindre kvalificerede valutakursforudsigelser som rådgivning for deres kunder« (s.66).

Når det kan blive mindre kvalificeret, skyldes det de anvendte prognosemetoder. Den økonometriske metode har trods dens mangler forfatterens sympati, og til en vis grad gælder dette også »sund fornuft«-metoden på grund af dens økonomisk-teoretiske fundering. Derimod er forfatterne mere

forbeholdne overfor teknisk analyse, specielt det man kunne betegne som »Chartisternes« kurvemageri. »Hvis det ikke var, fordi denne metode fra tid til anden også frembragte gode resultater – beviset ved dens fortsatte beståen selv i store, seriøse banker – ville man nægte, at en sådan metode kunne vinde indpas« (s.70).

Man skal altså ikke have blind tillid til sin banks forudsigelser, og det kan derfor være en god idé at begrænse kursrisikoen på de positioner, der kan afdækkes gennem terminskontrakter. I kapitel 3 beskrives de teoretiske sammenhænge mellem spot-, termins- og pengemarkeder. Forfatterne gør omhyggeligt rede for agenternes valgmuligheder, og for hvorledes det simultane økonomiske system tilpasser sig en ny ligevægt. Dette følges op i kapitel 4 og 5, som indeholder den institutionelle beskrivelse af valutahandlen. Forfatterens erfaringsgrundlag fra den private og den offentlige pengesektor gør det muligt at give en endog meget detaljeret beskrivelse af lange rækker af praktiske problemer, der er forbundet med valutahandel. I de bedste afsnit får læseren en dybdeborende beretning om valutahandlernes og virksomhedernes dispositioner. Bogen giver således den studerende en ballast, som vil være værdifuld i en senere jobfunktion, og det er et spørgsmål, om forfatterne ikke skulle have stillet sig tilfreds med at få opfyldt denne målsætning.

Lars Kolte og Ove Sten Jensen ønsker imidlertid også med bogen at give læseren indblik i betydningen af de seneste års danske kapitalliberalisering. Fremstillingen er derfor præget af diskurser, hvor effekten af de nye og de gamle valutabestemmelser sammenlignes. Det er tvivlsomt, om denne diskussion overhovedet skulle have været med, men som et mindstemål burde den have været henvist til et særligt appendiks eller til fodnoter. Den valgte fremstillingsform, hvor teoretiske argumenter, praktiske oplysninger og historiske tilbageblik blandes, virker uheldig. Læseren taber let overblikket, og det udelukker muligheden for senere at anvende bogen som opslagsværk.

Bogens afsluttende kapitler indeholder historiske analyser af de danske valutakriser i 1980'erne samt en gennemgang af dansk valutakurspolitik siden Bretton Woods systemets sammenbrud.

Gennemgangen er meget instruktiv, der er grund til at hæfte sig ved påvisningen af, at terminskursen havde tendens til at stige væsentlig kraftigere end spotkursen under valutakriserne 1979-83, og forfatterne anfører, at »... det er bemærkelsesværdigt, at terminssikring under de her nævnte kriser – bortset fra en enkelt – har givet tab sammenholdt med undladelse af sikring« (s.207).

Umiddelbart skulle man tro, at dette måtte være et argument for, at virksomhederne afstod fra terminssikring og satsede på andre metoder til at dække valutapositionerne. Forfatterne gør imidlertid opmærksom på, at den kraftige stigning i terminstillægget skyldtes de manglende muligheder for at tilfredsstille efterspørgslen i den pågældende periode, og »... at de nye bestemmelser for styring af valutahandlernes udenlandske mellemværende – alt andet lige – bevirker, at terminskursen ikke fremover under valutakriser vil stige så meget som førhen« (s.207).

Virksomhederne vil dog fortsat rådføre sig med valutahandlerne, hvis der opstår usikkerhed på valutamarkedet, og valutahandlerne skal rådgive på en måde så ikke ethvert løst rygte giver anledning til en omkostningsfuld kurssikring. »... men jo flere kunder der ringer, jo mere vil valutahandleren være tilbøjelig til at anbefale risikodækning« (s.197). Man skal altså fortsat have en vis skepsis overfor rådgivningen, og forfatterne henviser til, at det efterhånden er ved at blive mere almindeligt at konsultere flere valutahandlere. Dermed bidrager virksomhederne også selv til at gøre markedet mere velfungerende.

Der er tale om en meget anbefalelsesværdig bog for læsere, som ønsker at kende de praktiske og teoretiske problemstillinger for det danske valutamarked. De kritiske bemærkninger, som er fremført, knytter sig især til bogens opbygning. Det ville have været en fordel, om de historiske tilbageblik var samlet i fodnoter eller appendiks, således at hovedteksten alene havde omhandlet de aktuelle forhold.

Niels-Henrik Topp, lektor, dr.polit.
Institut for Samfundsfag og Forvaltning, Københavns Universitet.

Lars Lund: »Valutaforhold og betalingsbalance. Forskellige regimer«, Skrifter fra Institut for Nationaløkonomi nr. 14.

Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck, København 1989. 125 sider.

Der er indenfor de seneste år udkommet flere danske lærebogssystemer til brug i den introducerende økonomiundervisningen på universiteter og handelshøjskoler. Hans Keiding og Lars Lunds *Nationaløkonomi I og II* fra 1988 er et af dem, og der er nu blevet suppleret med Lars Lunds bog om valutaforhold. Bogen er beregnet til undervisning i det valgfri fag »internationale monetære forhold« ved HA-studiet på Handelshøjskolen i København. Da fremstillingen bygger på geometriske figurer og kun stiller begrænsede matematiske krav, vil bogen imidlertid med fordel kunne anvendes på en række samfundsvidenskabelige uddannelser.

Bogen er disponeret med to hovedafsnit, hvor første del behandler økonomier, som fungerer under faste valutakurser, mens anden halvdel behandler spørgsmål, der knytter sig til flydende kurser.

I bogens to første kapitler eller lektioner, gennemgår Lars Lund den Ricardianske teori om komparative fordele og købekraftsparitetsteorien. Endvidere gennemgår Lars Lund, hvorledes betalingsbalanceuligevægt kan betragtes som et resultat af et rationelt valg af fordelingen af forbruget over tiden. Ligevægt på betalingsbalancen er ikke nødvendigvis et gode, uligevægten kan være begrundet i landenes ønsker om at tilpasse forbrugsmulighederne over tiden til ændringerne i befolkningssammensætningen.

I kapitel 3 behandles guldfoedsmekanismens funktionsmåde. De anvende geometriske figurer stiller, må det retfærdigvis siges, krav til læserens viljestyrke. Figurerne har imidlertid den indlysende fordel, at det er muligt at analysere virkningerne af ændringer i omløbshastigheden, international kreditgivning samt ændring i pengemængden i forbindelse med devaluering med udgangspunkt i den samme grundfigur.

Kapitel 4 giver en oversigt over Bretton Woods systemets historie og baggrunden for dets sammenbrud. Lars Lund gennemgår desuden de finans- og pengepolitiske muligheder for i et fastkursregime at modvirke tabet i beskæftigelse og indkomst, der vil opstå ved et eksogent fald i eksporten. Det forudsættes, at import og investering er indkomstafhængig, men de to størrelser vil være uændret, da indkomsten stabiliseres. Med de opstillede forudsætninger vil en plump keynesiansk stimulering af efterspørgslen nødvendigvis give dårlige resultater. »... hvis en handelsåben økonomi får problemer med beskæftigelsen, vil der stort set være et én til én forhold mellem det underskud på de offentlige finanser, som skal til for at opretholde beskæftigelsen, og betalingsbalanceunderskuddet« (s.46). Lars Lund kan imidlertid nå et skridt videre, idet der faktisk er fire størrelser, som vil være omtrent lige store, nemlig: betalingsbalanceforringelsen, væksten i den primære likviditet, forringelsen af de offentlige finanser og fald i valutabeholdningen (s.44). Selvfølgelig holder ræsonnementet med de opstillede forudsætninger, men det kræver nu alligevel en god portion is i maven at sammenstille nationalregnskabsstørrelser og likviditetsvirkninger så direkte. Man skal faktisk helt tilbage Jørgen Pedersens *Pengeteori og Pengepolitik*, 1944 for at finde et fortilfælde.

Kapitlerne 5-8 behandler økonomierne under flydende valutakurser. Det er prisværdigt, at fremstilling lægger stor vægt på at få fastslået, at der nu er tale om et helt nyt regime, hvor de vante forestillinger om den økonomiske politiks effekter ikke længere holder.

I kapitel 5 tages der udgangspunkt i det simple tilfælde med fuld prisleksibilitet og fravær af ændringer i beskæftigelse og produktionsniveau. Valutakurser og prisniveauer i de enkelte lande bliver hermed bestemt monetært. Spørgsmålet er selvfølgelig, om dette giver en realistisk beskrivelse af den stedfundne udvikling. Forfatteren besvarer det selv benægtende med henvisning til de indsamlede empiriske data. Det er således vanskeligt at efterspore købekraftsparitetsteori ved sammenligning af valutakurser og prisindeks for USA og Tyskland 1980-86, og det er ligeledes svært at se nogen klar sammenhæng mellem pen-

gemængde og priser for de vigtigste vesteuropæiske lande 1973-1985. Alligevel mener forfatteren, at der kan være grund til at fastholde det teoretiske udgangspunkt, fordi det er anvendeligt til at beskrive den langsigtede udvikling (s.57-58 og 64-65).

Også i kapitel 6 forudsættes beskæftigelse og produktionsniveau uændrede. Lars Lund gennemgår, hvorledes et offentligt overforbrug finansieres gennem inflationsskat, i tilfælde af at udlandet ikke vil være med til at finansiere et betalingsbalanceunderskud. I kapitlet lempes forudsætningen om øjeblikkelig pristilpasning til ændringer i pengemængden, og forfatteren viser, hvorledes dette kan føre til overshooting. Ved en ændring i pengemængden vil den umiddelbare valutakursændring blive større end den langsigtede værdi. Fænomenet forsvinder, efterhånden som prisniveauet tilpasser sig den nye pengemængde. Endelig behandles mulighederne for centralbankintervention til stabilisering af kursudsvingene, herunder spørgsmålet om interventionen skal steriliseres gennem køb og salg af obligationer. Lars Lund gør sig til talsmand for, at en 100% sterilisering ikke er hensigtsmæssig, fordi det undertrykker markedssignalerne i form af renteændringer. Dette må vel indebære, at selv en delvis sterilisering vil være problematisk, fordi det bidrager til at sløre markedssignalerne.

I kapitel 7 og 8 inddrager Lars Lund de realøkonomiske virkninger i forbindelse med en analyse af konjunkturspredningen. Under flydende valutakurser vil en multiplikatorbetragtning ikke kunne anvendes til at analysere, hvorledes et land påvirkes af ændringer i udlandets økonomiske politik. Lars Lund gennemgår meget omhyggeligt, hvordan en politikændring gennem et rentespænd påvirker kapitalmarkederne, som sætter gang i den reale konjunkturspredning. Endelig kommer Lars Lund i kapitel 8 ind på problemerne med koordinering af økonomisk politik internationalt.

Set fra det enkelte lands synspunkt vil det være en fordel, hvis økonomien trækkes ud af en arbejdsløshedssituation, hovedsagelig gennem en udenlandsk ekspansion, mens man selv er tilbageholdende. Den japanske økonom Hamada har formuleret problemet spilteoretisk. Uden koordine-

ring mellem landene vil man få en nash-ligevægt, der langt fra er optimal. For at få en pareto-optimal løsning kræves et samarbejde mellem landene om tilrettelæggelse af den økonomiske politik. Problemet er selvfølgelig, at der ikke er en entydig løsning, men at mange kombinationer af økonomisk politik i landene kan give optimalitet. Indføres strategisk tænkning kompliceres problemstillingen yderligere, men moralen bliver dog, at et samarbejde om en koordineret indsats vil være til fordel for de involverede, også selv om forhandlingsløsningen skulle vise sig ikke at blive pareto-optimal.

Lars Lunds bog er særdeles instruktiv og derfor velegnet til selvstudier, hvis man ønsker en oversigt over den økonomiske politiks virkninger under forskellige valutaregimer. Fremstillingen er spækket med kommentarer til de seneste 10 års udvikling på valutamarkedet, og læseren får således mulighed for umiddelbart at se anvendeligheden af de gennemgående abstrakte teorier.

I et særligt bilag til bogen har Lars Lund som en yderligere illustration af teorierne medtaget to avisartikler om den danske betalingsbalance fra 1985. Bogen indeholder ingen egentlig litteraturliste, men efter hvert kapitel følger en halv til en hel sides kommentarer og oversigt over den vigtigste litteratur om det gennemgående stof. Denne prisværdige fremgangsmåde kendes også fra Keiding og Lars Lunds *Nationaløkonomi* fra 1988.

Niels-Henrik Topp, lektor, dr.polit.
Institut for Samfundsfag og Forvaltning, Københavns Universitet.